ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

[1995]

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ Θ. ΝΕΖΕΡΙΤΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ - ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ (ΓΕΡΜΑΝΙΑ)

02180

σία τοῦ ὁσίου Νίκωνος. Τά προβλήματα ὅμως αὐτά, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ στούς Μηλιγγούς καί στούς Ἐξερῖτες, δέν ἐκλείπουν παρά μόνο μετά τό ΙΕ΄ αἰώνα.

Οἱ κάτοικοι ἀκολουθοῦν τόν τρόπο διαβίωσης ἑνός ἀκμάζοντος ἐπαρχιακοῦ ἑλλαδικοῦ βυζαντινοῦ κέντρου. Ζοῦν, μορφώνονται, ἐργάζονται, διασκεδάζουν, τελοῦν τά θρησκευτικά τους καθήκοντα, ὑπακούουν στίς ἐπιταγές τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὅλοι οἱ πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ παρουσία τῶν Σλάβων στήν περιοχή δέν ἔχει ἀλλοιώσει τή «βυζαντινή» εἰκόνα τῆς πόλης, γιά τήν ὁποία τελικά, εἶναι δύσκολο νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ «ἐκ βάθρων» ἀνοικοδόμησή της, πού ἔγινε κατά τό χρονικό τῆς Μονεμβασίας ἀπό τόν Νικηφόρο Α΄, σημαίνει ὅτι εἶχε ὁλοσχερῶς καταστραφεῖ καί ἐγκαταλειφθεῖ ἀπό τούς κατοίκους της. Ἡ μετοικεσία Καφήρων, Θρακησίων καί Ἀρμενίων ἦταν ἀρκετή γιά νά τῆς ξαναδώσει μέσα σέ τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, τήν ἀκμή καί τήν αἴγλη, πού ἡ πόλη, σύμφωνα μέ τά κείμενα, φαίνεται νά ἔχει ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ Θ΄ αἰώνα;

Νοσοκομεῖα καί Κοινωφελῆ ἱδρύματα[1] στό Βυζάντιο

ΑΦΕΝΤΡΑΣ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ
Ἀρχαιολόγου

Ἡ κοινωνική πολιτική στό Βυζάντιο ἀσκήθηκε ἀπό τήν Ἐκκλησία, τήν κοσμική ἐξουσία, τούς ἰδιῶτες καί τά μοναστήρια. Ἡ φιλανθρωπία[2] γιά τούς Βυζαντινούς δέν ἀποτελεῖ ἁπλά τή συνέχεια ἀναλόγων ἑλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν ἀντιλήψεων. Κύριος στόχος τῆς ὀργανωμένης φιλανθρωπίας στό Βυζάντιο ἦταν ἡ κοινωνική ὑποστήριξη ὅσων εἶχαν ἀνάγκη – ὅπως ὀρφανά, χῆρες, ἄποροι, γέροντες – καί ἡ περίθαλψη τῶν ἀτόμων πού ἐξαιτίας κάποιας σοβαρῆς ἀναπηρίας, δέν μποροῦσαν νά συντηρηθοῦν. Στά μεγάλα ἀστικά καί μοναστικά κέντρα

1. Βλ. ἀνακοίνωσή μου στό Γ΄ Πανελλήνιο Συμπόσιο τῆς Ἑταιρείας τῆς Ἱστορίας καί Κοινωνιολογίας τῆς Ἰατρικῆς μέ θέμα: «Μέριμνα γιά τούς ἀσθενεῖς καί τά ἄτομα μέ εἰδικές ἀνάγκες στό Βυζάντιο».

2. Ὁ ὅρος εἶναι πανάρχαιος καί ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο στίς διάφορες κοινωνίες καί ἱστορικές περιόδους. Γιά τή φιλανθρωπία στό Βυζάντιο βλ. D. J. Constantelos, Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Brunswick, New Jercey 1968 καί ἑλληνική ἔκδοση, Ἀθήνα 1986. Ἐπίσης: J. Ph. Thomas, Private religious foundations in the byzantine Empire, Washington 1987. E. Kislinger, «Taverne, alberoli e filanthropia ecclesiastica a Bizancio, Atti della Academia de Scienze di Torino, 120 (1968), σ. 83-96.

τῆς αὐτοκρατορίας, ἱδρύονται «ξενῶνες» γιά τή νοσηλεία ἀσθενῶν , οἱ ὁποῖοι – κατά κανόνα – ἀνῆκαν στά μεσαῖα καί κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Γιά ὅσους ἔπασχαν ἀπό ἀποκρουστικά, λοιμώδη νοσήματα, ὅπως ἡ λέπρα, ὑπῆρχε εἰδική φροντίδα, παρά τήν κοινωνική τους ἀπομόνωση καί τή φρίκη πού προκαλοῦσε ἡ πάθησή τους. Ἡ βυζαντινή ἔννοια τῆς φιλανθρωπίας[3] ὡς πολιτική ἰδιότητα, κληρονομήθηκε ἀπό τόν κόσμο τῆς Ἑλληνιστικῆς σκέψης.

Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου[4], ἐκπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς, θεωρεῖται ἐξ ὁρισμοῦ φιλάνθρωπος καί ἐλεήμων[5]. Ἡ ἀδιαφορία γιά τούς πτωχούς[6], τούς ἀρρώστους, τούς ἀναπήρους, τά ὀρφανά καί τούς αἰχμαλώτους πολέμου, ἐπικρινόταν δριμύτατα ἀπό τή βυζαντινή κοινωνία[7].

Ἡ φιλανθρωπία σάν στοιχεῖο τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἦταν ριζωμένη σέ ἠθικές καί θρησκευτικές ἀρχές. Σέ κάθε βυζαντινό μοναστήρι εὕρισκαν καταφύγιο οἱ ξένοι, οἱ πτωχοί καί οἱ ἄρρωστοι. Εὐαγῆ ἱδρύματα, δημόσια, ἐκκλησιαστικά καί ἰδιωτικά, λειτουργοῦν σέ ὅλα τά σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας, στίς πόλεις[8], τήν ὕπαιθρο καί – κυρίως – μέσα στά μοναστήρια.

3. Λεων. Μαυρομμάτη, Ὄψεις τῆς φιλανθρωπίας στό Βυζάντιο, Πρακτικά τοῦ συμποσίου: «Ἡ Καθημερινή Ζωή στό Βυζάντιο», Ε.Ι.Ε./ΚΒΕ, Ἀθήνα 1989, σ. 149.

4. D. J. Constantelos, ὅ.π., σ. 88.

5. Z. V. Oudaltsova - K. A. Ossipova, Traits distinctifs des rapports féodaux de Byzance, Βυζαντιακά 7 (1987), σ. 11-54.

6. Γρηγορίου Νύσσης, Περί φιλοπτωχίας, P. G. ἔκδ. J. P. Migne, τ. 46 στήλη 472 κ.ἑ.

7. D. J. Constantelos, ὅ.π., σ. 92.

8. Οἱ περισσότερες πληροφορίες γιά τήν ὕπαρξη καί τή λειτουργία τῶν εὐαγῶν ἱδρυμάτων προέρχονται ἀπό περιοχές ὅπου ἤκμασε ἡ ἑλληνιστική πόλη: Μικρά Ἀσία, Ἐγγύς Ἀνατολή, Αἴγυπτος. Ἡ ἀπουσία στοιχείων γιά τόν ἑλλαδικό χῶρο παραμένει ἐντυπωσιακή, Βλ. Κων. Μέντζου - Μεϊμάρη, Ἐπαρχιακά εὐαγῆ ἱδρύματα Βυζαντινά 11 (1982) σ. 252 καί σημ. 2.

Τά ἱδρύματα αὐτά συντηροῦνται βασικά ἀπό ἐπιχορηγήσεις κρατικές ἤ ἐκκλησιαστικές καί κατά καιρούς δέχονται δωρεές[9] αὐτοκρατόρων καί εἰσφορές ἰδιωτῶν, σέ εἶδος, σέ χρῆμα ἤ ἀκίνητα.

Δωρητές ἀπό ὅλα τά κοινωνικά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ βοήθησαν μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου τά κοινωφελῆ ἱδρύματα νά δημιουργήσουν σημαντική περιουσία. Ἡ Ἐκκλησία πραγματοποιοῦσε τό φιλανθρωπικό της ἔργο πολύ πιό ἀποτελεσματικά ἀπ' ὅσο θά μποροῦσαν νά τό κάνουν τό κράτος ἤ οἱ ἀστικές ἀρχές, ἐπειδή ἀπευθυνόταν στό συναίσθημα τῶν δωρητῶν, δελεάζοντάς τους μέ τόν Παράδεισο, καί ἀπειλώντας τους μέ τήν Κόλαση[10]. Ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία ἐν τούτοις ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό ἐκκλησιαστικούς ἤ κρατικούς παράγοντες. Ἀπό τίς περιπτώσεις τῶν Μιχαήλ Ἀτταλειάτη[11] καί Γρηγορίου Πακουριανοῦ[12] φαίνεται ὅτι τό ἐνδιαφέρον ὁρισμένων ἀριστοκρατῶν καί μεγάλων γαιοκτημόνων γιά τήν ἵδρυση φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων δέν ἦταν πάντοτε ἀνιδιοτελές.

Σ' ὅλες τίς πόλεις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὑπῆρχαν νοσοκομεῖα[13], πού φρόντιζαν γιά τήν ἀνακούφιση καί τή θεραπεία τῶν ἀσθενῶν, ἀνεξάρτητα ἀπό ἐπάγγελμα,

9. Ι. Μ. Κονιδάρη, Τό δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας τοῦ 9ου μέχρι καί τοῦ 12ου αἰ. Ἀθήνα, σ. 55-76.

10. C. Mango, Byzantium the Empire of the New Rome, London 1980, ἑλλην. ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1988, σ. 52.

11. P. Lemerle Cing études sur le XIe siècle Byzantin, Paris 1977, σ. 67-112.

12. Ὁ πάροικος, ἐξαρτημένος οἰκονομικά, ἀπό τό γαιοκτήμονα, ἦταν ὑποχρεωμένος νά κάνει ὁποιαδήποτε δουλειά καί ἀγγαρεία ἀπαιτοῦσε ὁ κύριός του. Ἕνα τέτοιο παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ τρεῖς πάροικοι πού ἀπέσπασε ὁ Γρηγόριος Πακουριανός στούς τρεῖς ξενῶνες πού εἶχε ἱδρύσει. Βλ. Ἀγ. Λαΐου - Θωμαδάκη, Peasant Society in the Late Byzantine Empire, Princeton, New Jersey 1977, ἑλληνική ἔκδοση ΜΙΕΤ Ἀθήνα 1987, σ. 205 καί σημ. 33.

13. T. S. Miller, The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire, London 1985.

Διοσκουρίδης τῆς Βιέννης. Προσωπογραφία σέ προμετωπίδα τῆς πριγκήπισσας Ἰουλιανῆς Ἀνικίας γιά χάρη τῆς ὁποίας κατασκευάστηκε – τό ἔτος 512 – σέ ἐργαστήριο τῆς Κωνσταντινούπολης. ὁ κώδικας. Ἡ Βυζαντινή πριγκήπισσα εἰκονίζεται καθισμένη ἀνάμεσα στίς μορφές τῆς Φρόνησης καί τῆς Μεγαλοψυχίας.

ἐθνότητα ἤ φῦλο. Ἀναμφίβολα λοιπόν τά νοσοκομεῖα ἦταν βασικό στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ βίου στό Βυζάντιο καί μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές ἐξυπηρετήσεις τῶν πόλεων πού ἐξασφάλιζαν τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας καί τήν ἀνακούφιση τῶν ἀσθενῶν κατοίκων τους, ἀλλά καί τῶν «ξένων».

Στά νοσοκομεῖα τοῦ Βυζαντίου οἱ πολίτες, ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιά, μποροῦσαν νά νοσηλευτοῦν δωρεάν ἤ ἔναντι κάποιας ἀμοιβῆς, ἀνάλογα μέ τή σοβαρότητα τῆς ἀσθένειας, τήν παροχή τῶν ὑπηρεσιῶν καί τόν κανονισμό τοῦ ἱδρύματος. Τά πιό ἀξιόλογα Βυζαντινά νοσοκομεῖα – κτήρια κατ' ἐξοχήν ὠφελιμιστικοῦ χαρακτήρα – βρισκόνταν στά μεγάλα οἰκονομικά, πολιτικά ἤ ἐκκλησιαστικά κέντρα, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας καί ἡ Ἱερουσαλήμ. Νοσοκομεῖα ὅμως ὑπῆρχαν καί σέ μικρότερες ἐπαρχιακές πόλεις, ὅπως ἡ Κωνσταντία τῆς Κύπρου, ἡ Ἄγκυρα, ἡ Νικομήδεια καί ἡ Ὀξύρυγχος, ἀλλά καί σέ ἀπομακρυσμένα σημεῖα τῆς ὑπαίθρου, ὅπως οἱ Μονές τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στή Χερσόνησο τοῦ Σινᾶ καί Λαύρας στό Ἅγιον Ὄρος.

Σ' αὐτά τά ὑποτυπώδη – μέ τά δικά μας κριτήρια – νοσοκομεῖα, ἀσκήθηκε ἡ ἐπίσημη ἰατρική καί ἀντιμετωπίστηκαν – ἀνάλογα μέ τίς δυνατότητες τῆς ἐποχῆς – οἱ διάφορες ἀσθένειες. Οἱ τρόφιμοι τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων μετά τήν ἴασή τους ἐπέστρεφαν στίς οἰκογένειές τους καί συνέχιζαν τήν ἐργασία τους.

Ὑποστηρίχτηκε ὅτι ἡ Βυζαντινή ἰατρική δέν ἦταν καταξιωμένη ὡς ἐπιστήμη[14] καί μεταβιβαζόταν ἀπό γενιά σέ γενιά ὡς ἐφαρμοσμένη τέχνη. Νεώτερες καί συστηματικότερες ὅμως ἔρευνες ἔδειξαν ὅτι ἡ Βυζαντινή ἰατρική

14. P. Lemerle, Ὁ πρῶτος Βυζαντινός Οὐμανισμός, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1981, σ. 271-272 - Λεων. Μαυρομμάτη, ὅ.π. σ. 148.

παρουσιάζει – σέ πολλά θέματα – πρωτοτυπία[15]. Ἡ ἔκδοση καί συγκριτική μελέτη ὅλων τῶν βυζαντινῶν ἰατρικῶν πραγματειῶν, σέ συσχετισμό μέ ἀνάλογες ἐργασίες Ἀράβων καί Περσῶν γιατρῶν τῆς ἐποχῆς, θά μᾶς ἀποκαλύψει πολύτιμα στοιχεῖα γιά τά ἐπιτεύγματα καί τίς ἀδυναμίες τῆς Βυζαντινῆς θεραπευτικῆς.

Στό Βυζάντιο, ἄνδρες καί γυναῖκες[16] εἶχαν τή δυνατότητα νά ἀσκήσουν τό ἰατρικό ἐπάγγελμα καί ἡ νομοθεσία ὁρίζει περιπτώσεις ποινικῆς τους εὐθύνης, χωρίς νά κάνει διάκριση φύλου[17]. Ἡ Βυζαντινή ἰατρική, ὅπως ἦταν φυσικό, στηρίχτηκε στήν Ἀρχαία Ἑλληνική[18] καί ἑλληνορωμαϊκή ἰατρική παράδοση. Γιατροί ὅπως ὁ Ὀρειβάσιος ὁ Περγαμηνός, ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός καί Παῦλος Αἰγινίτης, δέν περιορίστηκαν μόνο στίς ἀρχαῖες θεραπευτικές μεθόδους, ἀλλά ἀνέπτυξαν καί νέες, πρωτότυπες ἀντιλήψεις, πού ἐπηρέασαν σημαντικά τούς μεταγενέστερούς τους καί βοήθησαν τήν ἐξέλιξη τῆς ἰατρικῆς.

Ἀκολουθώντας τήν κοινωνική ἐξέλιξη τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, κατά τήν χιλιετῆ πορεία του, ἡ ἰατρική[19],

15. Ἀρ. Εὐτυχιάδη, Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινήν Θεραπευτικήν, Ἀθήνα 1983, σ. 17-18.

16. Καλ. Μπουρδάρα, Ἡ ἄσκηση τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἀπό τήν γυναίκα στό Βυζάντιο καί ἡ νομική της κατοχύρωση, Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου: «Ἡ Καθημερινή Ζωή στό Βυζάντιο», Ἀθήνα 1989, σ. 121. Angeliki Laiou, The Role of Women in Byzantine Society J Ö B 31/1 (1981), σ. 245.

17. Κ. Μπουρδάρα, ὅ.π., σ. 129.

18. Ludwig Edelstein, Ancient Medicine, London 1967.

19. Γιά τή Βυζαντινή ἰατρική, βλ. καί Γ. Κ. Πουρναρόπουλου, Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Ἰατρικῆς, Ἀθήνα 1942. Φ. Κουκουλέ, Β.Β.Π., τ. Στ΄ (1955), σ. 9-35. T. T. Rice, Everyday life in Byzantium, London 1967, ἑλλην. ἔκδοση, Ἀθήνα 1972, σ. 90, 207, 272-272. Κ. Μέντζου, Συμβολή εἰς τήν μελέτη τοῦ οἰκονομικοῦ καί κοινωνικοῦ βίου τῆς πρωΐμου βυζαντινῆς περιόδου, Ἀθήνα 1975, σ. 40-41 καί σημ. 51. Ἀ. Εὐτυχιάδη, Ἡ ἄσκησις τῆς Βυζαντινῆς Ἰατρικῆς Ἐπιστήμης καί κοινωνικαί ἐφαρμογαί αὐτῆς κατά τάς σχετικάς διατάξεις, Ἀθήνα 1983. A. Crombie Augustine to Galileo, vol. I, Scince in the Middle Ages, 5th to 13th centuries, London 1979, ἑλλην. ἔκδοσι MIET Ἀθήνα 1989, σ. 228-243 καί 268-270.

Διοσκουρίδης τῆς Βιέννης. Εἰκονίζονται οἱ μορφές τῶν Ἑπτά διασήμων γιατρῶν πού ἔγραψαν τή συλλογή De Materia Medica.

βρῆκε τό δρόμο γιά τήν ἀνάπτυξή της. Ἡ βαθμιαία ἐξέλιξη τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων συνδέεται ἄμεσα μέ τήν πρόοδο τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καί τῆς κοινωνίας μέσα στήν ὁποία ἀναπτύχθηκε καί διαμορφώθηκε.

Οἱ πρῶτες ἐνδείξεις πού φανερώνουν ὅτι τά χριστιανικά φιλανθρωπικά ἱδρύματα ἔπαιρναν εἰδικά μέτρα γιά νά βοηθήσουν τούς ἀσθενεῖς ἐμφανίζονται σέ κείμενα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. Σέ μιάν ἐπιστολή του ὁ Μέγας Βασίλειος[20], ἐπίσκοπος Καισαρείας τότε, πρός τόν Κυβερνήτη τῆς περιοχῆς του ἀναφέρει ὅτι γιά τίς ἀνάγκες τῶν πτωχῶν πού περιέθαλπε στή Βασιλειάδα εἶχε προσλάβει νοσοκόμους καί γιατρούς. Λίγο ἀργότερα, στά τέλη τοῦ 4ου αἰ., ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἵδρυσε – ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ βιογράφος του Παλλάδιος[21] – παρόμοιους ξενῶνες στήν Κωνσταντινούπολη, γιά τή λειτουργία τῶν ὁποίων προσέλαβε δύο κληρικούς ὡς διευθυντές, γιατρούς, μαγείρους καί ὑπηρέτες.

Τά ἁγιογραφικά κείμενα καί ἰδιαίτερα τά «Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου» εἶναι πολύτιμη πηγή γιά τή μελέτη τῆς ἰατρικῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους κατά τόν 6ο καί 7ο αἰῶνα καί μᾶς παρέχουν ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τά νοσοκομεῖα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ «Διήγησις τῶν Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου», εἶναι ἕνα παράξενο κείμενο πού γράφτηκε λίγο μετά τό ἔτος 659 καί ἀναφέρεται στή δραστηριότητα τοῦ ἁγίου, πού εἰδικεύοταν στίς παθήσεις τῶν γεννητικῶν ὀργάνων[22]. Ὁ ναός τοῦ Ἰωάννη Προδρόμου – ὅπου φυλαγόταν τό λείψανο τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου – βρισκόταν σέ μιά ἐργατική συνοικία καί πήγαιναν ἐκεῖ γιά νά βροῦν γιατρειά ὅσοι ἔπασχαν ἀπό κήλη ἤ εἶχαν «καταβαρεῖς τούς διδύμους», ὅπως χαρακτηριστικά γράφεται στά Θαύματα

20. Loeb, 1961, 2, 150.
21. Palladii dialogus de vita S. Joannis Chrysostomi, ed P. R., Cole-man-Norton, Cambridge 1928, 32.
22. C. Mango, ὅ.π., σ. 98.

τοῦ ἁγίου. Πολλοί ἀπ' αὐτούς τούς προσκυνητές ἔμεναν στό ναό γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἐλπίζοντας νά θεραπευτοῦν.

Οἱ γιατροί, πού κατά κάποιο τρόπο βρίσκονταν σέ ἀνταγωνισμό μέ τόν ἅγιο, ἐπικρίνονται γιατί – ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τό κείμενο – ζητοῦσαν ὀκτώ μέ δέκα χρυσά νομίσματα γιά νά ἀναλάβουν τή θεραπεία τοῦ παιδιοῦ μιᾶς φτωχῆς γυναίκας, ποσό πού ἰσοδυναμοῦσε μέ τό ἐτήσιο εἰσόδημα ἑνός χειρώνακτα[23].

Στά ἁγιολογικά κείμενα συναντᾶ κανείς συχνά μιάν ἐχθρικότητα πρός τούς γιατρούς, πού ὀφείλεται – πιθανόν – στίς ἐξωφρενικές τιμές πού ζητοῦσαν γιά τήν παροχή τῶν ὑπηρεσιῶν τους[24].

Οἱ θεραπευτές ἅγιοι – σέ ἀντίθεση μέ τούς κοινούς γιατρούς – παρέχουν τίς ὑπηρεσίες τους χωρίς χρήματα, «ἄνευ ἀργύρου»[25].

Σταχυολογῶ ἐδῶ δύο ἐνδιαφέρουσες ἀφηγήσεις ἀπό τά «Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου»[26], πού ἀποδεικνύουν ὅτι τά νοσοκομεῖα[27] τοῦ 6ου καί 7ου αἰώνα ἔχουν βελτιώσει τίς ἐγκαταστάσεις τους καί προσφέρουν πληρέστερες ἰατρικές ὑπηρεσίες ἀπό εἰδικευμένο νοσηλευτικό προσωπικό.

Ἡ πρώτη ἱστορία μᾶς λέει ὅτι ἕνας διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινούπολης πού τόν ἔλεγαν

23. Α. Καρπόζηλου, Περί ἀποπάτων βόθρων καί ὑπονόμων., «Ἡ Καθημερινή ζωή στό Βυζάντιο», Ε.Ι.Ε/Κ.Β.Ε. Ἀθήνα 1989, σ. 349.
24. H. J. Magailias, The Lives of the Saints as Sources of data for the history of Byzantine Medicine in the Sixth and Seventh centuries, B.Z. 57 (1964), σ. 131.
25. E. A. Sophocles, Greek Lexikon of the Roman and Byzantine Periods, Georg Olms Verlag, Zürich - New York 1983, σ. 150.
26. Miracula S. Artemii, ed. A. Papadopoulos - Kerameus, Varia graeca sacra, St. Petersburg, 1909, Mir. 21, 25-28 καί mir. 22, 28-31.
27. T. S. Miller, Byzantine hospitals, D O P 38 (2983), σ. 55. Γ. Κ. Πουρναρόπουλου, Hospital and Social Welfare Institutions in the Medieval Greek Empire (Byzantium), XVIIe Congrès International d' histoire de la médicine, I, Ἀθήνα 1963, σ. 378.

Στέφανο, μπῆκε στόν ξενῶνα τοῦ Σαμψών ἐπειδή ἔπασχε ἀπό κάποια νόσο τῶν βουβώνων. Κατά τή διάρκεια τῆς σύντομης παραμονῆς του στόν ξενώνα ὁ Στέφανος τοποθετήθηκε σ' ἕνα κρεβάτι πού βρισκόταν δίπλα σέ ἀσθενεῖς μέ ὀφθαμολογικά νοσήματα. Μετά ἀπό ἐπώδυνη νοσηλεία ὁ διάκονος θεραπεύτηκε ἐντελῶς καί ἔφυγε ἀπό τόν ξενῶνα.

Ἡ δεύτερη ἱστορία μᾶς περιγράφει τίς περιπέτειες ἑνός ψάλτη πού ἔμεινε δέκα μῆνες στόν ξενῶνα τῆς Χριστοδότης στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου οἱ «ἀρχίατροι» καί οἱ «βοηθοί» τους – πού ἀποκαλοῦνται «ὑπουργοί» – προσπάθησαν – μάταια – νά τόν θεραπεύσουν.

Ἀπό τίς δύο αὐτές ἱστορίες φαίνεται καθαρά ὅτι οἱ «ἀρχίατροι»[28] ἐπιβλέπουν τή θεραπεία τῶν ἀσθενῶν βοηθούμενοι ἀπό τούς «ὑπουργούς»[29] καί τούς ὑπηρέτες. Οἱ διευθυντές τῶν ξενώνων τῆς ἐποχῆς ἦταν μέλη τοῦ κλήρου, διάκονοι ἤ ἱερεῖς, πού οἱ πηγές τούς ἀποκαλοῦν «ξενοδόχους»[30]. Στούς ξενῶνες τοῦ 7ου αἰ. ὑπάρχουν χει-

28. Ἀρχίατρος ἦταν τίτλος τόν ὁποῖον ἔφεραν κατά τήν ρωμαϊκήν ἤδη ἐποχή καί μάλιστα τόν 3ο μ.Χ. αἰώνα πέντε κατηγορίες ἰατρῶν ἀξιωματούχων. Βλ. σχετικά S. Reinach, Dictionnaire des antiguités grecques et romaines, σ. 1962-1963. L. Bréhier, Les Institutions de l' Empire Byzantin, Paris 1949, 134. T. S. Miller, ὅ.π.. σ. 61. Ἡ θέση τοῦ ἀρχίατρου εἶναι ὑψηλή καί πολύ τιμητική. Οἱ αὐτοκράτορες Θεοδόσιος καί Βαλεντινιανός τούς εὐνοοῦν, ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανός – ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, 26.5 – κατάργησε τίς κρατικές τους ἐπιδοτήσεις. Βλ. καί Ἀ. Εὐτυχιάδη, ὅ.π., σ. 13-14 καί σημ. 5.

29. Οἱ «ὑπουργοί» ἀνῆκαν στό βοηθητικό νοσηλευτικό προσωπικό. Ἦταν ἐπαγγελματίες βοηθοί τῶν ἰατρῶν, ἀντίστοιχοι μέ τούς σημερινούς νοσοκόμους καί μέλη συντεχνίας. Βλ. GREEK Papyri in the Britiçh Museum, ed. F. G. Kenyon and H. I. Bell, vol 3, London 1907, σ. 276-277 ἀριθμ. 1028. T. Miller, ὅ.π., σ. 61.

30. Ὁ «ξενοδόχος» ὁρίζεται διευθυντής τοῦ ξενῶνα μερικές φορές ἀπό τόν ἱδρυτή τοῦ ἱδρύματος, ἄλλοτε ἀπό τόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα καί πιό συχνά ἀπό τόν τοπικό ἐπίσκοπο. Τό ἀξίωμα αὐτό ὑπῆρχε ἤδη ἀπό τόν τρίτο αἰώνα. Στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν ὅμως, ἔγινε πιό σπουδαῖο καί ἀρκετοί ξενοδόχοι κατεῖχαν σημαντι-

ροῦργοι, ὀφθαλμίατροι, γενικοί γιατροί καί νοσοκόμοι. Σέ σύγκριση μέ τούς ξενῶνες τοῦ 4ου καί 5ου αἰ. μ.Χ., οἱ ὑπηρεσίες τους εἶναι πολύ πιό βελτιωμένες καί μιά ἀξιοσημείωτη πρόοδος ἔχει πραγματοποιηθεῖ[31].

Μετά ἀπό μιά περίοδο στασιμότητας – πού ὀφείλεται στούς πολέμους, τίς θεομηνίες καί στίς ἐσωτερικές ἀναταραχές πού ἔπληξαν τήν αὐτοκρατορία – στή μετά τούς σκοτεινούς χρόνους ἐποχή, τόν 10ο καί ἰδιαίτερα τόν 11ο αἰώνα, οἱ γιατροί ἀποκτοῦν ἕναν κυρίαρχο ρόλο στή λειτουργία τῶν νοσοκομείων[32].

Ἡ ἄποψη αὐτή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τόν 11ο αἰώνα, ὁ γνωστός Χριστιανός – Ἀραβικῆς καταγωγῆς – γιατρός Ibn Butlan[33] προσκλήθηκε γιά νά ὀργανώσει ἕνα νοσοκομεῖο στήν Ἀντιόχεια.

Κατά τόν 12ο αἰ. φαίνεται ὅτι τά νοσοκομεῖα ἦταν ὁ φυσικός χῶρος ἄσκησης τῆς ἰατρικῆς. Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι τήν ἐποχή αὐτή γιατροί μέ τό ἀξίωμα τοῦ Ἀκτουάριου[34] ὑπηρετοῦσαν στό παλάτι. Συγκεκριμένα ὁ ἱστορικός Ζωναρᾶς[35] λέει ὅτι ὅταν ὁ αὐτοκράτορας

κή θέση στή βυζαντινή κοινωνία. Τόν 9ο αἰώνα πάντως, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τό κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου, οἱ ξενοδόχοι ἔφεραν τό βαθμό τοῦ σπαθαρίου. Βλ. J. B. Bury, Φιλοθέου Κλητορολόγιον, The Imperial Administrative system in the Ninth Century, London 1958, σ. 152. D. Constantelos, ὅ.π., σ. 274-276. Miller, ὅ.π., σ. 59.

31. Miller, ὅ.π., σ. 36.

32. Miller, ὅ.π., σ. 59.

33. J. Schacht and M. Meyerhof, The Medico Philosophical controvesy between Ibn Butlan of Baghdad and Ibn Ridwan of Cairo, Cairo, 1937, σ. 65.

34. Φιλοθέου Κλητορολόγιον, ὅ.π., σ. 152. Ἀ. Εὐτυχιάδου, ὅ.π., σ. 15 καί σημ. 5.

35. Zonaras, ἔκδ. Βόννης 1897, 3, 759.

36. Γιά τό ἰατρικό ἐπάγγελμα κατά τήν ἐποχή τῶν Κομνηνῶν Βλ. V. GRUMEL, La profession medical a byzance, REB 7 (1949-1950), σ. 42-46.

Διοσκουρίδης τοῦ Topkari Serayi Κωνσταντινούπολης, χρον. 1229. (Κωδ. Ἀχμέτ ΙΙΙ 2127, φ. IV). Εἰκονίζεται ὁ Διοσκουρίδης σαρικοφόρος μ' ἕνα μαθητή του καί τό φυτό μανδραγόρα.

Ἀλέξιος Κομνηνός[36] ἀρρώστησε βαρειά, ὁ Ἀκτουάριος, βοηθούμενος καί ἀπό δύο ἄλλους γιατρούς, τόν μετέφερε ἀπό τό παλιό παλάτι στό συγκρότημα τῶν Μαγγάνων[37] γιά νά νοσηλευτεῖ στό ἐκεῖ νοσοκομεῖο.

Τό ὄνομα τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ Β΄ συνδέεται μέ ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά νοσηλευτικά ἱδρύματα τοῦ Βυζαντίου. Τό ἔτος 1136 ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης καί ἡ σύζυγός του Εἰρήνη, ἵδρυσαν στήν Κωνσταντινούπολη ἕνα μεγάλο μοναστηριακό συγκρότημα γνωστό μέ τό ὄνομα «Παντοκράτωρ»[38], πού περιελάμβανε ἕνα νοσοκομεῖο καθώς καί ἄλλα παρεμφερῆ ἱδρύματα. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ νοσοκομείου αὐτοῦ βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ἦταν ἰατρικό κέντρο, μέ τή σημερινή ἔννοια τοῦ ὅρου. Οἱ κανονισμοί του – ὅπως φαίνεται ἀπό τό Τυπικό[39] – εἶναι πραγματικά καταπληκτικοί καί τιμοῦν τό Βυζάντιο τοῦ 12ου αἰώνα.

Ἀπό τό Τυπικό τῆς Μονῆς μαθαίνουμε ὅτι στό νοσοκομεῖο τοῦ Παντοκράτορα ὑπῆρχαν πέντε πτέρυγες[40]. Ἡ χειρουργική, ἡ ὀφθαλμολογική, ἡ πτέρυγα πού προοριζόταν γιά τίς γυναῖκες ἀσθενεῖς, καθώς καί ἄλλες δυό γιά ἀσθενεῖς πού ἔπασχαν ἀπό διάφορες ἀσθένειες. Συνο-

---

36. Ἡ περιοχή Μάγγανα τῆς Κωνσταντινούπολης βρισκόταν κοντά στήν Ἀκρόπολη καί πῆρε τό ὄνομά της ἀπό τό πολεμικό ὑλικό καί τά μηχανήματα κατασκευῆς τειχῶν, πού φυλάγονταν ἐκεῖ. Γιά τόν ξενῶνα τῶν Μαγγάνων, βλ. Miller, ὅ.π., σ. 58.

38. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ξενῶνος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, Ε.Ε.Β.Σ. 17 (1941), σ. 198-207. Τοῦ Ἰδίου, Μοναστηριακή Ἀρχιτεκτονική, Ἀθήνα 1958, σ. 76-91 καί εἰκ. 108. D. Constantelos, ὅ.π., σ. 230-237. Miller, ὅ.π., σ. 61-62. Α. Σταυρόπουλου, Τά νοσοκομεῖα καί ἡ νοσηλευτική πολιτική τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητας στήν Κωνσταντινούπολη (1453-1838), Ἀθήνα 1984, σ. 35-39. Κ. Α. Μπουρδάρα, ὅ.π., σ. 124-126.

39. P. Grautier, Le Typicon du Christ Sauveur Pantocrator, REB 32 (1974), σ. 1-145.

40. Τυπικόν Παντοκράτορος, P. Grautier, ὅ.π., σ. 83-87. Α. Ὀρλάνδου, Ε.Ε.Β.Σ. 17 (1941), σ. 198-207.

λικά τό νοσοκομεῖο διέθετε πενήντα κρεβάτια. Ἀπό τό κείμενο τοῦ τυπικοῦ δέν προκύπτει σαφῶς ἄν στήν πτέρυγα τοῦ γυναικολογικοῦ πήγαιναν γυναῖκες ἐπίτοκες ἤ αὐτές πού εἶχαν γυναικολογικές παθήσεις ἤ γενικά γυναῖκες πού ἔπασχαν ἀπό κάθε φύσεως ἀσθένεια. Πιθανόν ὁ διαχωρισμός[41] καί ὄχι ἡ ἐξειδίκευση ἀποτελεῖ τό λόγο ὕπαρξης αὐτοῦ τοῦ τμήματος, στό ὁποῖο ὑπηρετοῦσαν δύο ἄνδρες καί μία γυναίκα γιατρός. Στό νοσοκομεῖο ὑπῆρχε πάντοτε γιατρός παθολόγος, χειροῦργος καί ἕνας φαρμακοποιός.

Ὑπῆρχαν ἀκόμη: γηροκομεῖο, ἕνα τμῆμα γι' αὐτούς πού ἔπασχαν ἀπό τήν «Ἱεράν Νόσο»[42], κρεβάτια γιά ἔκτακτα περιστατικά καί φυσικά τά ἐξωτερικά του ἰατρεῖα.

Ὁ ξενώνας ἀπασχολοῦσε ἀκόμη: 11 ὑπηρέτες, 5 πλύστρες («σαπωνίστριες»), 2 μαγείρους, 2 ἀρτοποιούς, ἕναν ἱπποκόμο γιά τά ἄλογα τῶν γιατρῶν, 4 τραυματιοφορεῖς, 1 χαλκωματᾶ, 1 μυλωνᾶ, ἕναν ἀκονιστή ἰατρικῶν ἐργαλείων («μυλοχαράκτη») καί ἕναν καθαριστή ἀποχωρητηρίων.

41. Κ. Μπουρδάρα, ὅ.π., σ. 124-126. E. Kislinger, Ἡ γυναικολογία στήν καθημερινή ζωή τοῦ Βυζαντίου, Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινή ζωή στό Βυζάντιο», ΚΒΕ/ΕΙΕ Ἀθήνα 1989, σ. 139.

42. Πρόκειται γιά πτέρυγα λεπρῶν καί ὄχι γιά ψυχιατρική κλινική. Βλ. M. Dols, Insanity in Byzantine and Islamic Medicine D O P 38 (1983), σ. 142 καί σημ. 53. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι βυζαντινοί γιατροί, ὅπως ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός, Παῦλος Αἰγινίτης, Θεοφάνης Νόννος, Ἰωάννης Ἀκτουάριος, κ.ἄ. ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἀντιμετώπιση ψυχικῶν νοσημάτων, ὅπως ἡ μανία καί ἡ μελαγχολία. Πρότειναν μάλιστα κατά περίπτωση ἀφαιμάξεις, αἰώρα, λουτροθεραπεία, ὑπνωτικά φάρμακα, καθώς καί κατάλληλη διαιτα. Βλ. Α. Εὐτυχιάδη, Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινή θεραπευτική, σ. 234-242. Ὡστόσο δέν πρέπει κανείς νά ὑπερτιμᾶ τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ψυχιατρικῆς τῶν Μέσων Χρόνων, ἐπειδή τήν ἐποχή αὐτή ἐλάχιστα κατανοοῦσαν τήν πάθηση καί τίς ἀνάγκες τῶν ψυχασθενῶν, πού τούς ἀντιμετώπιζαν – στήν καλύτερη περίπτωση – μέ μιά θεοσεβῆ ἀπελπισία.

Στό νοσοκομεῖο τῆς μονῆς ὑπῆρχε καί δάσκαλος πού ὄφειλε νά «ἐκδιδάσκῃ τούς παῖδας τῶν ἰατρῶν τοῦ ξενῶνος τά τῆς ἰατρικῆς μαθήματα ἐπιμόνως καί μετά σπουδῆς»[43].

Οἱ βυζαντινοί γιατροί ἔπαιρναν ἀμοιβή[44] γιά τίς ὑπηρεσίες τους εἴτε ἀπό τούς πελάτες τους, εἴτε, ἐάν ὑπηρετοῦσαν σέ νοσοκομεῖα, ἀπό τό κράτος, τήν Κοινότητα ἤ τό ἵδρυμα. Οἱ γιατροί τῶν κοινοτήτων καί ἱδρυμάτων ἔπαιρναν χρηματική ἀμοιβή[45] – ρόγα – καθώς καί τρόφιμα (ἀννόνα). Ἐκτός ἀπό τή ρόγα καί τήν ἀννόνα ἔπαιρναν κατά καιρούς καί φιλοδωρήματα ἀπό τούς ἀσθενεῖς τους πού τά ἔλεγαν «ἀγάπες»[46]. Στό τυπικό τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορα ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Κομνηνός ὁρίζει, μέ πολλές λεπτομέρειες, τίς ἀμοιβές σέ χρῆμα καί σέ εἶδος τῶν γιατρῶν καί τοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ τοῦ νοσοκομείου.

Ἡ νοσοκομειακή πολιτική τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ ὁδήγησε στήν ἵδρυση καί ἄλλων νοσοκομείων, ὅπως αὐτό τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰσαάκ μέ 36 κρεβάτια. Ἀνάλογο ἦταν καί τό νοσοκομεῖο τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου Κοσμοσώτειρας, στήν περιοχή τοῦ Αἴνου τῆς δυτικῆς Θράκης.

Τή λαμπρή νοσοκομειακή παράδοση τῶν Κομνηνῶν συνεχίζουν ἀργότερα καί οἱ Παλαιολόγοι.

Γιά τούς ἀσθενεῖς τῶν μεσαίων καί τῶν κατωτέρων[48]

43. Τυπικόν, P. Grautier, ὅ.π., σ. 107.

44. Ὁ P. Grautier κατάρτισε εἰδικό πίνακα πού δείχνει τίς ἀμοιβές αὐτές, Le Typicon, ὅ.π., σ. 12 βλ. καί T. Miller, ὅ.π., σ. 60, σημ. 70.

45. P. Lemerle, «Roga», et rente d' état aux xe - xie siècles, REB 25 (1963), σ. 77-100.

46. Φ. Κουκουλέ, ὅ.π., σ. 17-18. Κ. Μπουρδάρα, ὅ.π., σ. 131-133. E. Kislinger, ὅ.π., σ. 139.

47. Τυπικόν Παντοκράτορος, P. Gautier, ὅ.π., σ. 88-105.

48. Γιά τίς κατώτερες κοινωνικές τάξεις, εἰδικά τῆς Πρώιμης Βυζαντινῆς Κοινωνίας, βλ. E. Patlagean, Pouvreté économigue et pouvreté sociale à Byzance 4e - 7e siècles, Paris 1977.

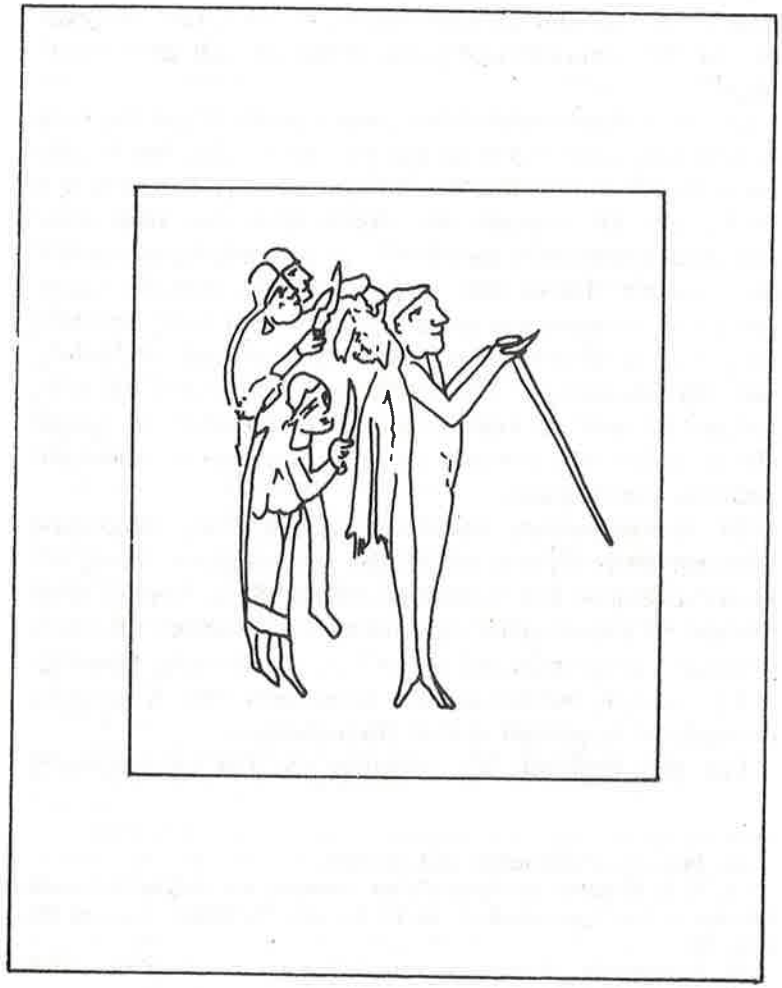

Ἐγχείρηση Σιαμαίων παίδων ἀπό τή Χρονογραφία τοῦ Σκυλίτζη. (Ἀναπαραγωγή τοῦ καλλιτέχνη - σχεδιαστῆ τῆς 6ης ΕΒΑ κ. Ἀπ. Θωμόπουλου).

κοινωνικών στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ μεριμνοῦσαν τά νοσοκομεῖα, πού πολύ συχνά ἀποκαλοῦνται ἀπό τίς πηγές «ξενῶνες» ἤ «ἰατρεῖα»[49].

Τά μέλη τῆς ἄρχουσας τάξης εἶχαν τήν οἰκονομική ἄνεση νά ἔχουν πλήρη ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη στό σπίτι τους[50].

Οἱ χειροῦργοι τῶν βυζαντινῶν νοσοκομείων ἐπιχειροῦσαν λεπτές καί δύσκολες ἐγχειρήσεις[51]. Ὅμως, σέ μιά ἐποχή χωρίς ἰσχυρά ἀναισθητικά[52], μέ ὑποτυπώδη ἀντισηψία[53] καί μέ τόν κίνδυνο τῶν μολύνσεων παντοῦ παρόντα, πολλοί ἀσθενεῖς πέθαιναν – μέ φρικτούς πόνους – πάνω στό χειρουργικό τραπέζι ἤ λίγο μετά τήν ἐπέμβαση. Δέν εἶναι λοιπόν καθόλου περίεργο πού οἱ Βυζαντινοί ἀνατρίχιαζαν στή σκέψη καί μόνον τοῦ χειρουργείου[54].

Ὁ Ἰωάννης τῆς Ἐφέσσου[55], μᾶς διηγεῖται τήν ἱστορία τοῦ μοναχοῦ Ἀαρών ἀπό τήν Ἀρμενία, πού ἦρθε στήν Κωνσταντινούπολη, στό μοναστήρι τῶν Σύρων, καί ἐκεῖ προσβλήθηκε ἀπό γάγγραινα τῶν λαγόνων. Οἱ Κωνσταντινουπολίτες γιατροί εἶχαν ἀρκετές γνώσεις καί ἐμπειρία γιά νά ἀντιμετωπίσουν τό δύσκολο πρόβλημα τοῦ Ἀαρών, ὁ ὁποῖος, ὄχι μόνον θεραπεύτηκε, ἀλλά ἔζησε κι ἄλλα δεκαοκτώ χρόνια μετά τό περιστατικό.

Οἱ Βυζαντινοί χειροῦργοι φρόντιζαν δύσκολα τραύματα καί πραγματοποιοῦσαν ἀντικαταστάσεις ἀποκεκομμένων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, χεριῶν[56], ποδιῶν

49. Κ. Μέντζου - **Μεϊμάρη, Ἐπαρχιακά** εὐαγῆ ἱδρύματα, ὅ.π., σ. 257 καί σημ. 2.
50. M. Dols, ὅ.π., σ. 145.
51. Ἀ. Εὐτυχιάδη, ὅ.π., σ. 222-233.
52. Ἀ. Εὐτυχιάδη, σ. 222.
53. Ἀ. Εὐτυχιάδη, ὅ.π., σ. 213.
54. H. J. Magoulias, ὅ.π., σ. 138.
55. H. J. Magoulias, ὅ.π., σ. 143.
56. Κ. Σιμόπουλου, **Βασανιστήρια καί** Ἐξουσία, Ἀθήνα 1987, σ. 218.

καί – συχνότερα – μύτης, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Ρινοτομία ἦταν μία ἀπό τίς πιό συνηθισμένες ποινές στό Βυζάντιο.

Ὁ Λέων Γραμματικός ἀναφέρει ὅτι τόν 10ο αἰώνα οἱ χειροῦργοι τῆς Κωνσταντινούπολης προσπάθησαν νά χωρίσουν δύο Σιαμαῖα[57] παιδιά ἀπό τήν Ἀρμενία. Ὅταν τό ἕνα ἀπό τά Σιαμαῖα πέθανε, οἱ γιατροί ἔκοψαν τό σημεῖο συνένωσής τους, ἐλπίζοντας ὅτι τό ἄλλο θά ἐπιζοῦσε. Δυστυχῶς ὅμως πέθανε κι αὐτό τρεῖς μέρες μετά τήν ἐπέμβαση. Στό ἱστορημένο χειρόγραφο τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλίτση σώζεται μιά κακότεχνη μικρογραφία πού παριστάνει αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐγχείριση[58].

Ἡ Βυζαντινή πολιτεία ἀναγνώριζε τό πολύμοχθο ἔργο καί τήν κοινωνική προσφορά τῶν γιατρῶν καί τούς παραχωροῦσε ἀξιώματα καί προνόμια[59]. Ἡ ποινική εὐθύνη τῶν γιατρῶν καθορίζεται ἀπό τή Βυζαντινή Νομοθεσία χωρίς μάλιστα νά γίνεται διάκριση φύλου[60]. Οἱ ποινές ποικίλουν καί ἐξαρτῶνται ἀπό τή βλάβη πού προξενήθηκε στό θύμα, τήν ὕπαρξη δόλου ἤ μή καί τήν κοινωνική θέση τοῦ γιατροῦ ἤ τοῦ θύματος[61]. Ἡ εὐθύνη τῶν γιατρῶν ἀποδεικνυόταν μέ ἰατροδικαστική ἔρευνα καί, ἀνάλογα μέ τίς πράξεις τους, τούς ἐπιβάλλονταν ποινές, ὅπως: πρόστιμα, μερική ἤ ὁλική δήμευση τῆς περιουσίας, διαπόμπευση[62], ἐξορία, μεταλλισμός[63] ἤ καί –

57. Κ. Σιμόπουλου, ὅ.π., σ. 220 καί σημ. 44.

57α. G. E. Pentogalos - J. G. Lascaratos, A Surgical Operation performed on Siamese Twins during the Tenth Century in Byzantium, Bulletin of the History of Medicine 58 (1984), s. 99-102.

58. G. Millet, Hautes Études, No. 1090 - 1091. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τ. Γ΄, σ. 254 καί Πιν. Ζ, 3.

59. Α. Εὐτυχιάδη, ὅ.π., σ. 17, 18, 20.

60. Κ. Μπουρδάρα, ὅ.π., σ. 129.

61. Α. Εὐτυχιάδη, ὅ.π., σ. 34-42.

62. Ἡ διαπόμπευση ἐπιβαλλόταν σέ ἄτομα ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Κατά τήν περιαγωγή ἀνάγκαζαν τόν τιμωρημένο γιατρό κρατάει στά χέρια του οὐροδοχεῖο καί νά δέχεται τούς ὀνειδισμούς τοῦ ὄχλου. Βλ. Κ. Σιμόπουλου, ὅ.π., σ. 256-257.

451. No. 251. Deesis, Physician, Par. Gr. 2243, 10v, 1339 A.D.

Νικόλαος Μυρεψός, Ἐθν. Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, Gr. 2243, Χρον. 1339. Ὁλοσέλιδη μικρογραφία. Ἄνω παρίστανται ἡ Δέησις καί οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαήλ καί Γαβριήλ. Κάτω: ὁ ἰατρός, οἱ ἀσθενεῖς καί οἱ βοηθοί του.

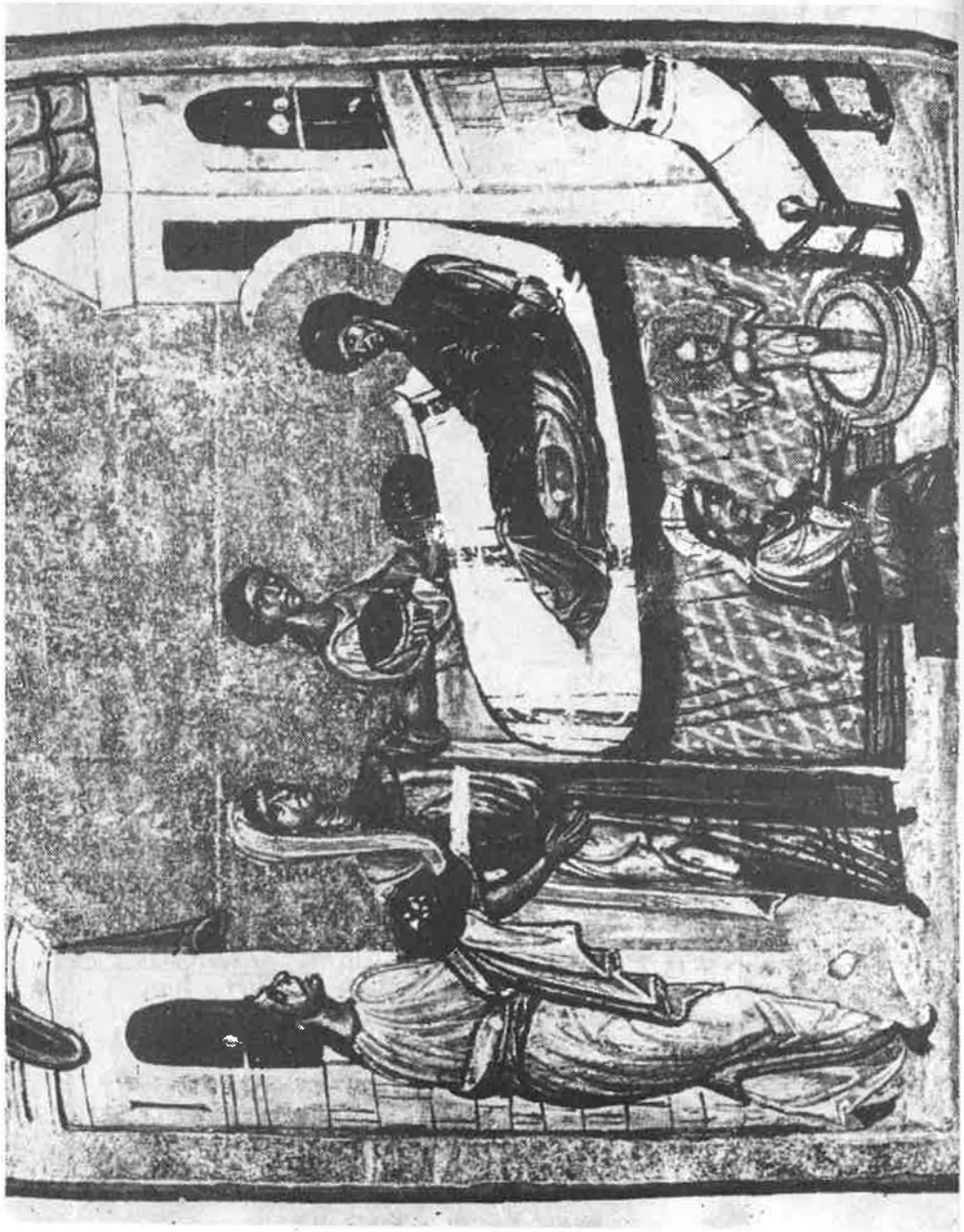

Μικρογραφία χειρογράφου τοῦ 15ου αἰ., πού βρίσκεται στό Πανεπιστήμιο τῆς Bologna – MS 3632, φ. 51 – καί κοσμεῖ τό ἔργο τοῦ Θεοφίλου Πρωτοσπαθαρίου «Περί Οὔρων».

σπανιώτερα – «διά ξίφους» θάνατος.

Ἐρευνώντας κανείς τίς πηγές τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, ἰδιαίτερα τά νομικά κείμενα καί τά τυπικά τῶν μονῶν, βρίσκει ἀξιόλογες εἰδήσεις γιά τή σύσταση, τήν ἐσωτερική ὀργάνωση, τούς κανονισμούς, τό προσωπικό καί γενικά τή λειτουργία τῶν εὐαγῶν ἱδρυμάτων στό Βυζάντιο. Ἱδρύματα γιά πτωχούς, γέρους, λεπρούς, τυφλούς, ὀρφανά, χῆρες, πρόσφυγες, ναυαγούς καί ὁδοιπόρους, ὑπῆρχαν σέ ὅλα τά σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας, στίς πόλεις, στήν ὕπαιθρο καί – κυρίως – μέσα στά μοναστήρια[64]. Κάθε πόλη τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους εἶχε – ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ – τά ἀπαραίτητα ἱδρύματα καί τούς γιατρούς της. Ἡ Ἐκκλησία συνεργάστηκε μέ τήν Πολιτεία, ἀλλά καί μέ φιλάνθρωπους πολίτες γιά τήν ἵδρυση: γηροκομείων, λεπροκομείων, λουτρῶν γιά λεπρούς, τυφλοκομείων, λοχοκομείων, ὀρφανοτροφείων, χηροτροφείων καί ξενώνων.

Τά ἄτομα μέ εἰδικές ἀνάγκες στό Βυζάντιο, τά συντηροῦσε σχεδόν ἀποκλειστικά ἡ ἐκκλησιαστική ἤ αὐτοκρατορική φιλανθρωπία, τόσο ὡς πρός τή διατροφή, ὅσο καί ὡς πρός τήν παροχή ὑπηρεσιῶν[65]. Ἡ Ἄννα Κομνηνή[66] μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ πατέρας της καί αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνός παρεῖχε εἰδική βοήθεια, ὅπως: παραμάνες γιά τά ὀρφανά βρέφη, ὁδηγούς γιά τούς τυφλούς καί ὑπηρέτριες γιά τούς γέροντες. Ἡ μέριμνα γιά τούς ἀσθενεῖς καί τά ἄτομα μέ εἰδικές ἀνάγκες στό Βυζάντιο, περιοριζόταν ἁπλά στήν ἐλεημοσύνη, ἡ ὁποία ὅμως ἀντανακλοῦσε στό πρόσωπο τοῦ βασιλέως, ἐκπροσώπου τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς.

Τό γηροκομεῖο Ἀρματίου[67], ἦταν ἕνα ἀπό τά πιό γνω-

63. Κ. Σιμόπουλου, ὅ.π., σ. 217, σημ. 35.
64. Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 306.
65. Λ. Μαυρομμάτη, ὅ.π., σ. 151.
66. Ἀλεξιάς, ἔκδ. Loeb, III, σ. 216.
67. Ἡ περιοχή τοῦ Ἀρματίου βρισκόταν στόν Κεράτιο Κόλπο, στή σημερινή τοποθεσία Unkapani.

στά ἱδρύματα τῆς Κωνσταντινούπολης καί κτίστηκε ἀπό τόν παρακοιμώμενο τοῦ Μαυρικίου (586-602) Στέφανο. Τό ὁμώνυμο γηροκομεῖο[68] εἶναι τό μοναδικό – ἴσως – εὐαγές ἵδρυμα, γιά τό ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχε ἀπό τίς ἀρχές καί μέχρι τήν πτώση τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀσθένειες ὅπως ἡ εὐλογιά, ἡ λύσσα[69], ἡ χολέρα καί κυρίως ἡ πανώλης καί ἡ λέπρα ἔκαναν θραύση στό Βυζάντιο. Ἡ πανώλης, καθολικό μεσογειακό πρόβλημα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἦταν ἔντονο, στά μεγάλα λιμάνια τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης, μέ καταστρεπτικές μάλιστα δημογραφικές καί οἰκονομικές συνέπειες[71]. Μιά θεομηνία χωρίς προηγούμενο ἦταν – σύμφωνα μέ ὅλες τίς μαρτυρίες – ἡ βουβωνική πανώλη τοῦ 541-542, πού ἔπληξε – κυρίως – τόν ἀστικό πληθυσμό καί ἰδιαίτερα τούς νέους[72]. Ἡ ἐμφάνιση τῆς νόσου ἀποτελοῦσε μιά συμφορά πού ξεπερνοῦσε τά ὅρια τῆς ὀργανωμένης ἤ αὐθόρμητης φιλανθρωπίας, ἐφόσον ἔθετε ὡς προϋπόθεση τή μή περαιτέρω διάδοσή της[73].

Ἀποδιωγμένοι ἀπό τίς οἰκογένειές τους[74] καί ἀξιοθρήνητοι οἱ λεπροί, ζοῦσαν στό περιθώριο τῆς κοινω-

68. Constantelos, ὅ.π., σ. 293.

69. Α. Εὐτυχιάδη, Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινήν Θεραπευτικήν, ὅ.π., σ. 216.

70. Jean Théodoridès, Rabies in Buzantine Medicine, D O P 38 (1983), σ. 149-158.

71. Γιά τίς ἐπιδημίες τῆς πανώλης στή Μεσόγειο καί τήν Εὐρώπη, βλ. Sean - Noël Biraben, Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et Mediterranées, τ. 2 Mouton, Paris 1975.

72. Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 23, 19-21. C. Mango, σ. 86-87.

73. Λ. Μαυρομμάτη, ὅ.π., σ. 151.

74. Cabrol, Dictionnaire d' Archéologie Chrétienne, λ. Lépre, 8 (1928), 2578 καί ἰδιαίτερα στήλη 2586, 2587. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ, τ. Στ΄, Ἀθήνα 1955, σ. 36-43 καί ἰδιαίτερα σ. 41 σημ. 3. Γιά νά διαφυλάξει τή δημόσια ὑγεία – σύμφωνα μέ τήν ἰατρική νοοτροπία τῆς ἐποχῆς – ἡ νομοθεσία τῶν Ἰσαύρων θεωρεῖ τή λέπρα ὡς αἰτία διαζυγίου. Jus Graecoromanum, ex editione Zacharie von Lingenthal, cura J. Zepi et P. Zepr, Scientia Aalen 1962, vol. II, 2, σ. 26.

Ἀπεικόνιση τριῶν γυναικῶν γιατρῶν ἀπό τήν παράσταση τῆς Γέννησης τοῦ Προδρόμου σέ Εὐαγγελιστάριον τῆς Μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους κωδ. 587 μ., φ. 154β, 11ος αἰ. (1059).

νίας, σέ ἀπομακρυσμένες περιοχές, μακρυά ἀπό τίς πόλεις καί τά χωριά[75].

Ἡ δυστυχία τους προκαλοῦσε τήν εὐσπλαχνία τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν αὐτοκρατόρων, πού ἔδειξαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς καί ἵδρυσαν πολυάριθμα λωβοκομεῖα, ἀλλά καί εἰδικές λουτρικές ἐγκαταστάσεις[76], γιά νά τούς ἀνακουφίσουν.

Στό Βυζάντιο ὑπῆρχαν καί εἰδικά ἱδρύματα γιά τούς τυφλούς. Ἀπό τίς ἀφηγήσεις τῶν Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου (†628), φαίνεται καθαρά ὅτι λειτουργοῦσε ἕνα τυφλοκομεῖο στήν Ἱερουσαλήμ, πού διέθετε μάλιστα καί ὑπηρετικό προσωπικό γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν τροφίμων του[77].

Τήν ἐποχή τοῦ λιμοῦ, ὅταν ἦταν Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, λειτουργοῦσαν σέ διάφορα σημεῖα τῆς Ἀλεξάνδρειας ἑπτά λοχοκομεῖα γιά ἄπορες γυναῖκες. Κάθε ἕνα ἀπό αὐτά διέθετε σαράντα κρεβάτια, ὥστε κάθε λεχώνα μετά τόν τοκετό μποροῦσε νά παραμείνει ἐκεῖ ἑπτά μέρες καί νά φύγει ἀφοῦ πάρει χρηματικό βοήθημα ἕνα τρίτο (1/3) νομίσματος[78].

Στήν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά καί στίς ἄλλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπῆρχαν ἀρκετά ὀρφανοτροφεῖα[79],

---

75. Ὁ Παῦλος Αἰγινίτης θεωρεῖ τή νόσο λοιμώδη καί συμβουλεύει νά ἀπομακρύνονται οἱ λεπροί σέ εἰδικά χωριά, βιβλίον IV ἔκδ. Aldus Venetiis 1528, φ. 61.

76. Λουτρά τοῦ Ἡλιοῦ γιά λεπτούς, πού ἀπεῖχαν ἀπό τήν πόλη Γάδαρα τῆς Τιβεριάδος τρία μίλια, Βλ. Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 288, σημ. 2. Ὁ ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως (Beth-Shean) Θεόδωρος ἀνακαίνισε λουτρά γιά λεπρούς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἐπιγραφή πού βρέθηκε ἐκεῖ καί χρονολογεῖται τό 558/559 μ.Χ. Βλ. M. Avi-Yonah, The Bath on the Lepers at Scythopolis, Israel Expolation Journal, τ. 13 (1963), σ. 325-326 καί Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 288, σημ. 4.

77. D. J. Constantelos, ὅ.π., σ. 343. Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 287 καί σημ. 3.

78. Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 294-295.

79. D. J. Constantelos, ὅ.π., σ. 311-320, 343. Κ. Μέντζου, ὅ.π., σ. 253, 388. Λ. Μαυρομμάτη, ὅ.π., σ. 150-151.

ἀλλά καί «ξενῶνες» ἤ «ξενοδοχεῖα».

Τά τελευταῖα πρόσφεραν δωρεάν στέγη καί τροφή σέ μοναχούς ἤ χωρικούς ἐπισκέπτες καί προσκυνητές, πού ταξίδευαν στήν Πρωτεύουσα ἤ σέ ἄλλες πόλεις τοῦ Βυζαντίου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπόν τά ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω γιά τήν ὀργάνωση τῶν νοσοκομείων, τό ἐπίπεδο τῆς ἰατρικῆς καί τή λειτουργία τῶν κοινωφελῶν ἱδρυμάτων, φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ὀργανωμένη φιλανθρωπία στό Βυζάντιο – παρά τίς ἀντιφάσεις τῆς ἐποχῆς της – εἶχε ὡς κύριο μέλημά της τήν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν, τῶν πτωχῶν καί γενικά τῶν ἀτόμων μέ εἰδικές ἀνάγκες, πού δέν μποροῦσαν, ἐξαιτίας τῆς κατάστασής τους, νά συντηρηθοῦν.

HOSPITALS, INSTITUTIONS AND WELFARE IN BYZANTIUM

Afendra Moutzali
Curator of antiguities

SUMMARY

The emperores both as public officials and private philanthropists, the bishops of the official church, monastic leaders, lay aristocrats, and for many cenruries the medical men sought to secure intitutions treated only the lowest strata of society or men and women of some substance.

Philanthropic institutions were taking special measures to aid the sick, the maimed, the blind and the very poor oldsters. Byzantine sources indicate that hospitals were usually associade with cities, The hospital administrators, whom byzantine sources call «xenodochoi» were originally members of the clergy, deacons or priests. Bu the 10th century, however, physicians had gained greater control over the therapeutic side on hospital business.

Professional medical assistants or nurses called «hypourgoi» aided doctors in caring for the sick.

Byzantine hospitals were designed with one purpose, restoring their patients to health. It must be also noted that the medicine of Byzantine times has an originality and innovation and the contribution of hospitals to its development.

Κληρονομιά τῆς Ἀρχαιότητας καί πραγματικότητες στό Βυζάντιο (ΙΑ΄ – ΙΕ΄ Αἰ.)

ΛΕΩΝΙΔΑ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ

Ὁ ἱστορικός, στήν προσπάθειά του νά προσεγγίσει τίς πραγματικότητες κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων αἰώνων, εἶναι ὑποχρεωμένος νά λάβει ὑπ' ὄψη του τό σύνολο τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι κρύβονται πίσω ἀπό αὐτές τίς πραγματικότητες καί τούς προσδίδουν μία συγκεκριμένη ἰδιαιτερότητα. Ὀφείλει βέβαια νά παρατηρηθεῖ ὅτι κάθε αἰώνας ἔχει τά δικά του χαρακτηριστικά καί ὅτι ἀκολουθεῖ τή δική του δυναμική· ἔτσι ἡ προσέγγιση τῆς ἰδιοτυπίας αὐτῆς τῆς περιόδου δέν ἐξυπακούει τήν παρουσίαση ὅλων τῶν λεπτομερειῶν πού ἀφοροῦν τίς πραγματικότητες ἀπό τόν ΙΑ΄ μέχρι τόν ΙΕ΄ αἰώνα.

Κατ' ἀρχήν, πρόκειται γιά τή βυζαντινή φεουδαρχία, ἡ ὁποία ἐπιφέρει βαθιές ἀλλαγές στίς οἰκονομικές, κοινωνικές καί πολιτικές δομές τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας[1]. Πολλά ἔχουν λεχθεῖ καί ἀναμφίβολα θά λεχθοῦν

1. Πρβλ. G. Ostrogorsky, *Pour l' histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954. D. A. Zakythinos, Processus de féodalisation,